

Contribuții la dezvoltarea pareneticii în cultura română veche

Drd. Mihaela BURCEA
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”,
Academia Română

Résumé : La littérature parénétiqúe a beaucoup influencé la pensée et les mentalités dans la culture ancienne roumaine, mais aussi le style de l'écriture moderne et contemporaine. Les débuts chez les roumains sont marqués par l'apparition de l'œuvre *Învățaturile* lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie jusqu'au moment quand l'ensemble de textes pédagogiques avait cessé d'exister dans l'espace byzantin. À travers ces enseignements et par la préférence pour ce modèle littéraire, la culture roumaine s'inscrit dans une tradition qui fait continuer le rôle pédagogique et politique des écritures byzantines. Il s'agit d'une réintégration d'archétypes littéraires, mais en même temps on a pu observer des aspects différents, spécifiques au monde roumain. Ces textes appartiennent à la catégorie *Miroir des princes* et apparaissent en Roumanie jusqu'à l'époque où les écrits occidentaux affirment leur intérêt. Il est intéressant d'observer l'évolution de la littérature parénétiqúe dans le monde roumain, de voir ses influences, d'analyser les causes historiques, de mettre à discussions le monde byzantin et celui de l'Occident et de suivre les points communs, les différences et les préférences pour étudier cette tendance des enseignements dans la culture ancienne.

Mots clés : littérature parénétiqúe, culture roumaine, archétypes littéraires, byzantin, Occident.

Neagoe Basarab deține, în literatura noastră veche, locul lui Eminescu în literatura modernă : este expresia integrală, la o înălțime neatinsă de niciun alt creator, a profilului moral și a valorilor intelectuale ale poporului român întreg (Zamfirescu, 1969 : 113)

Literatura parenetica a lumii vechi românești a fost, pe cât de îndelung dezbătută, pe atât de inedit necesară în conturarea unui model literar, care să surprindă note și aspecte creionate în ideea unei nișe alteritare, ce probează cauzele unui istorism tensionat și influențele ce țin de un mecanism literar al genurilor – și pe cât de interesant, al spiritualității și sensibilității. Prin acestea, parenezele din literatura română pot fi considerate un liant între învățăturile

bizantinilor și cele ce vor conduce la schițarea modelului occidental, asemănându-se și detașându-se în același timp de tot ceea ce însemna canon literar în acele vremuri. Încărcate cu o sensibilitate aparte, *învățăturile...acestea cu parfum de ceară topită din lumânări aprinse într-o modestă biserică valahă și cu înțelepciuni vechi (...)* plac enorm la lectură, ne întorc în timp și ne sugerează reveriile unei lumi vechi ce își caută, în nestatorniciile, blestemățiile și spaimile istoriei, un model de existență bazat pe ideea de perfecțiune și întregire a spiritului. (Simion, 2017 : 6)

Dacă în mediul bizantin, cuvintele de înțelepciune adresate inițial împăraților și fiilor de împărați formează apetența pentru acest stil de scriere, mai târziu, acesta se va dezvolta, chiar și după o perioadă însemnată de timp. Este binecunoscut faptul că grecii sunt printre primii care au scris versuri și proză în care sunt incluse învățături pe care mai apoi bizantinii le-au preluat. Astfel, Synesios din Cirene (cca 370 – cca 412) este recunoscut pentru discursul său numit *Despre împărăție*, pe care i-l adresează împăratului Arcadius, fiul lui Theodosie I cel Mare. Pentru reușita sa, el ține să îi amintească pe Platon, Aristotel și Dion Hrisostomul.

Diaconul Agapet este renumit pentru că alcătuieste *Sfaturi-le pentru împăratul Justinian* ale căror principii sunt preluate din cuvântările lui Isocrate (436-338), adresate lui Nikokles și Evagoras, și ale căror idei vor alcătui și capitolele scrise de patriarhul Fotie, atribuite împăratului Vasile I Macedoneanul (867-886). Cum s-a observat, în fruntea celor 72 de "capete" alcătuite, împăratul este sfătuit să-l cinstească pe Dumnezeu și să-i învețe pe supuși dreptatea: *cinstește, împărate, mai presus de toate, pe Acela care de această cinstire te-a învrednicit, pe Dumnezeu, căci după chipul împărăției Lui cerești e întocmirea stăpânirii tale pământeste, cu schiptrul domniei te-a dăruit ca pe oameni păzirea dreptății să-i înveți* (<http://www.romaniaregala.ro/atitudini/nicolae-serban-tanasoca-2/>).

Învățăturile diaconului Agapet comportă caracteristici pe care le regăsim și în cele formulate, cu mult timp mai târziu în cultura română veche, de Neagoe Basarab pentru moștenitorul său, Theodosie. Astfel, se observă faptul că printre preocupările împăratului trebuie să se regăsească grija față de săraci, sentimentul de omenie față supușii săi (8....*dă ascultare celor împresurați de sărăcie....16....trebuie, așadar, de la unii să luăm, celorlalți să le dăm, și inegalitatea s-o prefacem în egalitate.....20Vrednică pe bună dreptate de cinstire este împărăția noastră, pentru că față de dușmani își arată tăria, față de supuși omenia.....23Poartă-te cu slujitorii tăi tot așa cum te rogi să se poarte Domnul cu tine...Să dăm, așadar, arună de milă celui milostiv.....35 ...Cei supuși împotriva voinței lor, găsesc oricând*

prilej să se răzvrătească, dar cei ce s-au supus din a lor voință au față de stăpânire statornică bunăcredință), dar și respectarea legilor (27 Silește-te tu însuși să respecti legile, de vreme ce nimeni de pe pământ nu poate să te silească).

Din filosofia antică, se inspiră și Teophylact Hephaistos, arhiepiscopul Ohridei (1090-1108) ce scrie o lucrare parenetică în care îi face recomandări legate de moralitate și justiție lui Constantin Porfirogenetul și în care îi citează pe Platon, Dion Hrisostomul, Xenofon, Polybius, Themystios și Synesios. Aceasta a apărut într-o primă ediție greco-latină *Patris nostri Theophylacti arhiepiscopi Bulgariae Institutio regia od Porphyrogenitum Constantinum*, în 1651 la Paris.

Vasile I Macedoneanul (867-886) dedică cele șaiszeci și șase de capitole îndrumătoare preaiubitului său fiu, alcătuiind lucrarea parenetică *Învățăturile către fiul său, Leon cel Înțelept*. Există ipoteza potrivit căreia această scriere ar aparține savantului Fotie, patriarh al Constantinopolului. Dacă primele două capitole ale cărții îl învață pe viitorul împărat despre educație și credință, în capitolul al X-lea, împărăția este comparată cu o comoară ce trebuie păzită și condusă prin virtute: *Virtutea este cea mai importantă în stat. Dacă, prin demnitatea ta, stăpânești peste mulți oameni, iar după virtute ești mai mic decât alții, atunci nu ești cel mai bun împărat, ci vei fi condus de ceilalți oameni care sunt mai virtuoși. (Învățăturile Împăratului Vasile I Macedoneanul către fiul său, Leon cel Înțelept, 2010 : 24).*

Împăratul este sfătuit și să păstreze împărăția nevătămată și să devină un exemplu pentru supușii săi prin săvârșirea dreptății, să nu lase cale liberă celor ce vor să facă nedreptăți, să-l ajute pe cel nedreptățit, făcându-i dreptate, iar pe el ce nedreptățește să îl pedepsească: *Dacă vei avea faptele în conformitate cu ceea ce spui, pe oamenii care îți judecă faptele îi vei avea martori de netăgăduit și următori întru totul ai desăvârșirii tale. (Învățăturile Împăratului Vasile I Macedoneanul către fiul său, Leon cel Înțelept, 2010 : 34),* dar și să facă milostenie săracilor, să îi ajute și să îi răsplătească pe cei ce se jertfesc pentru binele poporului, explicându-i că cei care sunt înzestrați cu virtutea milosteniei, au de câștigat sufletește și trupește și că bogăția nu poate conviețui cu virtutea: *Dobândește, așadar, obiceiul să faci milostenie, ca și tu să dobândești mila lui Dumnezeu. (Învățăturile Împăratului Vasile I Macedoneanul către fiul său, Leon cel Înțelept, 2010 : 46)*

Constantin VII Porfirogenetul (905-959), fiul lui Leon al VI-lea cel Înțelept, cunoscut și ca "împăratul născut în purpură", scrie mai multe opere bizantine cu scopul de a oferi fiului său Romanos un manual de învățături, un îndreptar pentru a conduce imperiul ce se întindea din Asia până în Dalmația,

de la Herson până în bazinul oriental al Mediteranei. Alcătuieste între anii 934-944 *De thematibus*, în care prezintă provinciile Imperiului bizantin, dar și *De ceremoniis aulae Bizantinae*, un tratat cu privire la ceremonialul practicat la curtea imperială din Bizanț.

Lucrarea parenetică, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, inițial numită *De administrando imperio*, poate fi considerată un veritabil excurs în istoria popoarelor și este cunoscută îndeosebi pentru rolul său didactic, de a-i oferi învățături în conducerea imperiului fiului său, Romanos (959-963). Mărturisind încă din primul capitol al cărții sale, care este scopul urmărit, autorul se folosește de *cuvinte clare, simple și spuse repetat, asemenea unui curs de apă pe un loc șes și neted* (Porfirogenetul, 1971 : 14) pentru a-i arăta fiului său ce deosebiri există între popoare și cum trebuie să se comporte față de ele. Acesta îi oferă fiului său învățături ce pot să-i aducă pricepere în guvernare și care se bazează pe atenția față de supușii săi: *Ascultă așadar, fiule, ce cred ca tu să știi numai decît și să ții bine minte, ca să poți governa țara cu succes. Căci spun că și pentru toți ceilalți dintre supuși învățătura e un bine, dar mai ales pentru tine, care ești îndatorat să ai grijă ca tuturor să le meargă bine, și ca să porți cîrma lumii întregi și să o guvernezi.* (Porfirogenetul, 1971 : 14).

Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425), împărat și teolog ortodox, este autorul operei *Sfaturi pentru educația împărătească*, scriere parenetică adresată fiului său, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448), despre care cercetătorii afirmă că ar fi fost alcătuită în perioada 1406-1417 și tipărită pentru prima dată în 1578. Nicolae Șerban Tanașoca o consideră "cea din urmă capodoperă" a literaturii zise bazilicale. Textul a fost tipărit pentru prima oară la Basel, în 1578, într-o ediție greco-latină, reprodușă în varianta românească de Simona Nicolae, văzându-l ca "o chintesență a întregii literaturi parenetice". Cartea cuprinde 100 de capitole (sau oglinzi), în prefață fiind cuprinse reflecții și sfaturi printr-o "Scrisoare de început al capetelor rînduite". Cercetătorii cad de acord că lucrarea a fost compusă între anii 1406-1417.

Începuturile literaturii parenetice la români sunt marcate prin apariția operei *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, chiar în momentul în care ansamblul impresionant de texte pedagogice încetase a ființa cu câteva decenii înainte în literatura bizantină.

Prin aceste învățături, nu doar că se produce un eveniment al reînnoșării tradiției literare, mai cu seamă în spațiul cultural sud-est european, ci ele fac gestul unei revitalizări a genului, înscriind în acest continuum al literarității caracteristici ce diferențiază etosul, construind un stil și impunând o manieră în cultura veche românească, prin preferința pentru categoria de texte cunoscută

drept "oglinnda principelui" ("Furstenspiegel", "Miroir des princes", "Speculum regale"). Despre efortul de reconstituire a acestui sistem de modele parenetice, Dan Horia Mazilu afirma că acesta a fost întreprins de năzuințele și nevoile lăuntrice ale literaturii române, de starea configurată de gustul, sensibilitatea și mentalitatea lumii românești care puna la cale primele operații de deschidere.

Cât despre această istorie a dobândirii ideii de spiritualitate și a mentalității legate de modul în care un principe dobândește virtutea prin dragostea față de Dumnezeu, judecata dreaptă și grija față de supuși, acestea se oglindesc și în preocupările criticilor de seamă, pe coperta a IV-a a celui dintâi volum din *Literatura română veche*, ediție îngrijită de G.Mihăilă și Dan Zamfirescu, aflându-se înscrisă afirmația următoare, ce îi aparține lui G.Călinescu: *Cultura veche este un (...) bloc (de marmură) în care stau încă nenăscuți Eminescu și Creangă, Caragiale și Sadoveanu. A descifra prezența lor virtuală în acea materie simplă, privind din prezent spre origini, aceasta e marea misiune a unui adevărat istoric.*

După cum se cunoaște, textul învățăturilor a fost scris în limba slavonă între 1517 și 1521, versiunea originală păstrându-se într-un singur manuscris și așa cum o arată filigranele hârtiei, acesta a fost datat aparținând aceleiași perioade în care a trăit Neagoie Basarab. Nu se știe nici astăzi modul în care manuscrisul a ajuns în posesia Bibliotecii Naționale din Sofia, însă mai întâi cele 98 de file cunoscute inițial au fost editate de slavistul rus P.A.Lavrov și reproduse în versiunea românească de P.P. Panaitescu în "Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI și publicate de Ioan Bogdan. Mai târziu, G.Mihăilă a mai descoperit 13 file în manuscrisul de la Sofia, pe care le-a publicat în "Romanoslavica", XIV, 1967.

S-a constatat că opera voievodului român se aseamănă prin sursele și izvoarele bizantine și nu se aseamănă totodată, învățăturile acestea aducând ca element de noutate în memoria culturală o atitudine ce ține mai degrabă de estetica unei spiritualități și sensibilități ce învederează specificul domniilor din cultura română. În tot textul învățăturilor, se observă această preocupare continuă față de grija față de Dumnezeu: *Iubitu mieu fiiu, mai nainte de toate să cade să cinstești și să lauzi neîncetat pre Dumnezeu cel mare și bun și milostiv și ziditorul nostru cel înțelept, și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul.* (Basarab, 2001 : 21).

Considerată un manual, opera se adresează moștenitorului tronului care trebuie să se preocupe permanent de păstrarea și transmiterea acestor învățături ca un "uns al lui Dumnezeu". De exemplu, partea a doua prezintă grija pe care trebuie să o aibă un conducător pentru cinstirea icoanelor: *Fătul mieu Theodosie și*

voao cinstiților și dulcilor miei domni, care veți fi în urma noastră domni și biruitori țărâi aceștia, așijderea și dumneavoastră, iubiții mei boiari, așa vă învăț: întâiu să cinstiți cinstitele și sfintele icoane pentru că icoanele cu adevărat sunt semnul și chipul Domnului nostru Iisus Hristos și pecétea lui. (Basarab, 2001 :130)

În aceeași idee a dobândirii virtuții prin iubirea față de Dumnezeu, în partea dedicată spunerii și încredințării pentru frica și dragostea lui Dumnezeu, se menționează: *neîncetat faceți voia lui Dumnezeu și iubiți dreptatea lui (...) Că rădăcina bunătăților iasti dulceața lui Dumnezeu. (Basarab, 2001 : 146)* sau *Întâi să aibi credință, dragoste și nădejde cătră Dumnezeu, că dragostea iaste mai mare dee toate. (Basarab, 2001 : 171).*

Drept condiție pentru ca domnitorul să dobândească dragostea lui Dumnezeu și să se mântuiască este menționată judecata dreaptă: *Fătul meu, judecata 2 lucruri are: unul spre pagubă, iar altul spre ușurare și spre izbândă. Iar domnul carele va judeca pre dreptu, acela-i domn adevărat și unsul lui Dumnezeu și va dobândi și lumina care nu va tréce niciodată. (Basarab, 2001 : 208)*

O altă caracteristică pe care trebuie să o dobândească domnitorul este milostenia față de săraci, calitate comparată cu bunătatea față de supușii de la curtea domnească: *Cade-să domnului să miluiască pre săraci, iar nici pre slugile tale să nu le lași, nici să le uiți, ci mai vârtos să-ți miluiești slugile decât pre săraci. (Basarab, 2001 : 215)* sau *Și iată că te învăț și te sfătuescu și de aceasta, iar tu să te apropii cătră sfatul meu și să-l ascuți: tuturor să împarți milostenie, ca să fii și tu miluit de fața Domnului nostru Iisus Hristos. (Basarab, 2001 : 216)*

Și în *Sfaturile către Alexandru Iliăș*, date de Matei al Mirelor, se găsesc învățături privitoare la cum se cade ca domnii să aibă teamă de Dumnezeu și să fie buni judecători așa cum reiese din secvența: *temerea de Ddieu e inceputul întieptiunei și temelia judecătilor drepțe; si cine a căutat să capete temerea de Ddieu, s'a mântuit de féra cea nevădiută, de mórte (Tesauru de monumente istorice, 1862 : 45).*

Ca și în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, sunt inserate exemple ce demonstrează că strălucirea unei domnii și reușita în conducere se datorează iubirii de Dumnezeu și judecății drepte. Un domnitor va fi temut și respectat deopotrivă de supuși cât timp va face judecată dreaptă: *Iea dară bine aminte să nu-ți uită acéstă virtute (...) Da, te-a înăltat Ddieu și te-a făcut rege al tuturorora, ca tot să se témă de tine; dară si tu se cade să fii fără mândria și dreptu judecătoriu, judecându după adevăr și dreptate. (Tesauru de monumente istorice, 1862 : 46)*

Tot textul este alcătuit din sfaturi formulate pe baza a "ce se cade domnilor" și a "ce nu se cade", pentru a governa bine trebuind să asculte de

părerea consiliului, să fie în pace cu vecinii lor, să se asigure de paza hotarelor țării sau să onoreze sărbătorile și să meargă la biserică, să fie milostivi și iubitori de săraci (*Nu e virtute ca milostivirea ; ea stă asia aprópe de Ddieu ca si preotia. Fericitu omulú ce a căstígat'o !*) În schimb, nu se cade domnilor să-și încalce jurământul, fiindcă odată făcut acesta nu mai poate fi rupt, să nu își respecte cuvântul (*De ai promisú ceva cuiva, să nu-lú recusí, nici să-tí ieí înderétú vorba ce ai vorbitú (...)* Cuvântulú unuí domnitoríu e pétrá nestímatá, si toamai ca si dēnsa se cade să fiá tare si pretiosú. De aceea, fiulú meu, tîne-te de vorbá, nu-tí esí din cuvēntú si nulú impletecí : cá-cí vorba impletecíá, in gura celorú marí maí alesú, nu face nici unú banú si n'are nici unú pretiú. (*Tesauru de monumente istorice, 1862 :*), să își anuleze semnătura și sigiliul lor, nu se cade să fie mândri, ci li se recomandă să țină o dreaptă măsură în purtarea lor, nu se cade a defăima omul bisericii, să bea vin mult sau să fie bețivi.

Opera parenetică *Sfătuiri creștino-politice* a lui Antim Ivireanul cuprinde sfaturi adresate domnitorului Țării Valahiei, Ioan Ștefan Cantacuzino. Fiind culese din mai multe cărți și împrumutând idei din filosofia antică, ele se subsumează unui singur scop, acela de a îndemna la piositate, religiositate și moralitate pe Domnitorul țării. (Ivireanul, 1890 : din prefață). Primele stihuri notate pe prima pagină dezvăluie cele trei semne ale măreției domnitorului: *Cele trei strălucite semne ce ai în pecete, Corbul, Crucea și Vulturul te arată mare în tóte (...)* *Vulturul arată nobleța neamului tău (...)* *Corbul te arată Domn al Valahiei (...)* *Crucea te mărturisește apărător respectat al Bisericeí luí Christos...*(Ivireanul, 1890 : 5)

Așa cum mărturisește în introducere însuși autorul, din dragostea pe care domnitorul o arată *ca să guverneze neajgnit și plăcut lui Dumnezeu* (Ivireanul, 1890 : 6), el alcătuieste o *Antologie de sentință din diferite cărți de sentință: le-am expus în stihuri simple politicești ritmice (...)* fiind-că scopul meu a fost cu totul ca să le afierosesc iubirei tale de Dumnedeu. Tot aici, se menționează și despre virtutea ce se obține prin învățatură: *Virtutea este fórte bună, dar bună este și știința, acestea înalță prin învțătură și dau o reputație frumósă.* (Ivireanul, 1890 : 10) ; *Dacă te sfătuești cu doctori sufletești, te faci ascultător al poruncilor celor bune, și vei învăța de la ei ce trebuie să faci, cum trebuie să te porți, și ce fapte sufletești să săvârșești ca să căstigi viața vecinică. Virtutea o fiule !este liniștea sufletului, cuviința Domnitorului și a tuturor celor ce se mântuesc* (Ivireanul, 1890 : 12).

La începutul veacului al XVIII-lea (aproximativ 1709), Nicolae Costin traduce *Ceasornicul domnilor după Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes*, opera lui Antonio de Guevara, tipărită într-o ediție definitivă în 1529, în Spania, având drept model traducerea în limba latină a

germanului Johann Wankelius (în traducerea latină, titlul a fost inversat, punându-se accentul pe *Ceasornic – Horologium Principum sive de vita M.Aurelii*).

Despre legătura lui Nicolae Costin cu Nicolae Mavrocordat s-a tot discutat, întrucât acesta, fiind mare logofăt în divanul lui Mavrocordat, a scris cronică oficială a domniei lui. Este binecunoscut faptul că în biblioteca lui Constantin Mavrocordat, tatăl lui Nicolae Mavrocordat, se afla opera *Institutione del Principe christiano per Mambrino Roseo*, traducere prescurtată, în fapt, a *Ceasornicului domnilor* - fără a include cadrul istoric și scrisorile lui Marcu Aureliu - lucru ce i-a permis lui Nicolae Mavrocordat să cunoască această operă.

Dacă prima parte a operei originale este dedicată vieții lui Marcu Aureliu, cea de-a doua se constituie într-un ceasornic al vieții, prezentând normele după care trebuie să se ghideze un principe pentru a fi un bun creștin, pentru a avea o viață de familie împlinită și a reprezenta un model pentru supușii săi. De aceea, Guevara îi pune titlul de *Relox de Principes*, iar Nicolae Costin îi traduce titlul în *Ceasornicul domnilor*.

Cât despre apariția operelor parenetice în spațiul occidental, se cunoaște faptul că ele sunt contemporane cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, dar și că expun problema dobândirii puterii, diferit față de modelele bizantine.

Erasmus din Rotterdam (pe numele adevărat Geert Geertz) scrie *Panegiricul pentru Filip* (1504) în care îl prezintă pe Filip cel Frumos, arhiducele de Austria, tatăl lui Carol Quintul, dar și *Educarea principelui creștin* (1516), în care realizează un portret al principelui în viziunea umanistă, văzut ca principele-filozof, reordonând virtuțile și primejdiile morale ce-l pândesc pe acesta.

Tot în secolul al XVI-lea, opera lui Niccolò Machiavelli, compusă în 1513, tipărită în 1532, îl prezintă pe ducele Valentino, fiul papei Alexandru al VI-lea, ca model al principelui perfect. Cu toate acestea, principiile criteriului desavârșirii sunt diferite față de cele din mediul bizantin, și chiar românesc, fiindcă se prezintă modalitățile prin care se dobândește puterea în țara cucerită.

O altă operă despre pregătirea, comportamentul și cultivarea însușirilor pe care trebuie să le aibă un curtezan perfect este *Curteanul* lui Baldesar Castiglione, scrisă între 1508 și 1516, dar tipărită în 1528 la Veneția. De vreme ce cartea reprezintă un cod moral și estetic din epoca Renașterii, despre pregătirea curtezanului se discută în casa ducelui Urbino, mai ales despre modul în care se comportă față de femei, cum se îmbracă și care sunt însușirile pe care trebuie să le aibă în societate.

BIBLIOGRAFIE

Basarab, Neagoe, 2001: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional.

Ivireanul, Antim, 1890 : *Sfătuiri creștine-politice. Cătră Prea piosul și Prea Înălțatul Domn și Egemon a tótă Ungro-Vlahia, Domnul Domn Ioan Ștefan Cantacuzin Voevod*, București, Tipografia Cărților Bisericești.

Învățăturile Împăratului Vasile I Macedoneanul către fiul său, Leon cel Înțelept în Conducătorul creștin înțelept, 2010 : București, Editura Basilica a Patriarhiei Române.

Porfirogenetul, Constantin, 1971: *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Simion, Eugen, 2017 : *Caiete critice*, nr.11, Fundația Națională pentru Știință și Artă.

Zamfirescu, Dan, 1969: *Literatura română veche*, volumul I, București, Editura Tineretului.

Tesauru de monumente istorice, 1862 : București, Tipografia Națională a lui Stefanu Bassidescu.